

Een Antwerpse Compagnie voor de levensmiddelenbevoorrading van het leger in de Nederlanden in de zestiende eeuw *

H. SOLY

De levensmiddelenbevoorrading van het leger was ongetwijfeld één der moeilijkste problemen waarmee de centrale regeringen in de moderne tijden hadden af te rekenen. In tegenstelling tot de relatief kleine schaal waarop de meeste oorlogen in de middeleeuwen werden gevoerd, telden de zestiende-eeuwse legers dikwijls reeds verscheidene tienduizenden manschappen, waardoor zij tot de grootste mensenconcentraties in Europa behoorden¹. In een tijdperk waarin de voedselmarkt nog grotendeels regionaal was en het transport van grote voorraden reusachtige problemen schiep, stelde de approviandering van dergelijke troepenmachten de regeringen voor een bijna onoverkomelijke opgave. Al moesten de soldaten zelf hun voedsel kopen², toch was het de taak van de legerleiding ervoor te zorgen dat steeds voldoende hoeveelheden voorhanden waren en dat de prijzen binnen het bereik der soldaten lagen. Meer dan eens ontbonden legers zich spontaan wanneer de manschappen niet tijdig konden bevoorraad worden³.

In een land met een zo grote bevolkingsdichtheid als de Nederlanden, waar men in normale jaren reeds in belangrijke mate op graanimport was aangewezen, kon een klein produktietekort of een lichte daling van de invoer tot enorme prijsstijgingen en graancrisissen aanleiding geven⁴. In die omstandigheden betekende de ravitaillering van een grote troepenmacht een zware test voor de efficiënte werking der centrale administratie. Ten einde de soldaten regelmatig te bevoorraden, was

* Dit artikel vormt de slechts licht gewijzigde tekst van een lezing gehouden op het XLIIe Congres van de Federatie van de Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België (Mechelen, 3-6 september 1970).

Gebruikte afkortingen:

ARA: Algemeen Rijksarchief te Brussel; Aud.: Papiers d'Etat et de l'Audience; Cbk: Certificatieboek; IB: Insolvente Boedelskamer; Pk: Privilegekamer; Proc.: Processen; Proc. Suppl: Processen Supplement; R: Rekenkamer; SAA: Stadsarchief te Antwerpen; V: Vierschaar.

1. 'War and society (1300-1600). Conference Report and Conference Papers', *Past and Present*, no. 22 (1962) 13; F. BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Parijs, 1966) II, 166.

2. F. REDLICH, 'Der Marketender', *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XLI (1954) 227; C. S. L. DAVIES, 'Provisions for Armies, 1509-1550. A Study in the Effectiveness of Early Tudor Government', *Economic History Review*, 2de reeks, XVII (1964-1965) 235.

3. REDLICH, 'Der Marketender', 228.

4. E. SCHOLLIERS, *Loonarbeid en honger. De levensstandaard in de XVe en XVIe eeuw te Antwerpen* (Antwerpen, 1960) 59-62.

de legerleiding immers verplicht levensmiddelen aan te kopen voor verscheidene maanden tegelijk. Daar de voedselhoeveelheid die aldus in een korte tijdsspanne aan de markt moest onttrokken worden zéér aanzienlijk was, konden deze massale leveringen het steeds precaire marktevenwicht ernstig verstoren.

Met onderhavig artikel beogen wij een bijdrage te leveren voor een diepgaand onderzoek naar het verband tussen de levensmiddelenpolitiek van de centrale regering en de legerbevoorrading in de Nederlanden in de zestiende eeuw⁵. De periode 1551-1559 leek ons daarvoor een uitstekende toetssteen. De Frans-Habsburgse oorlog die op 26 september 1551 uitbrak en - afgezien van de korte wapenstilstand van Vaucelles - ononderbroken werd gevoerd tot de vrede van Cateau-Cambrésis (2-3 april 1559), werd grotendeels uitgevochten op de grens tussen de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk⁶. De legers die beide tegenstanders op de been brachten, behoorden bovendien tot de grootste van de eeuw⁷. Hierdoor werd de centrale regering in de Nederlanden voor het eerst geconfronteerd met het bevoorradingsprobleem van een grote troepenmacht gedurende verscheidene jaren.

In de eerste helft der zestiende eeuw kan men in Europa drie systemen van legerbevoorrading onderscheiden. De legerleiding kon zelf zorgen voor een constante toevoer van levensmiddelen die zij van groothandelaars of rechtstreeks van de producenten kocht. Kleinhandelaars konden aangemoedigd of gedwongen worden hun waren in het kamp of garnizoen te verkopen. Het leger kon tenslotte op vijandelijk grondgebied leven van brandschatting en plundering, met andere woorden van gelegaliseerde roof⁸.

In de Nederlanden was er in deze periode van een intendance nog geen sprake. De troepen leefden 'op het land' of werden bevoorraad door kleinhandelaars⁹. Aangezien de krijgsverrichtingen in de eerste helft der zestiende eeuw nooit erg lang duurden en het leger niet bijzonder groot was, mag men veronderstellen dat een dergelijk ravitailleringssysteem vanuit de optiek der centrale regering grotendeels aan de behoeften voldeed, al eiste het vermoedelijk dikwijls zware offers vanwege de burgerbevolking.

5. L. VAN DER ESSEN, *Kritische studie over de oorlogsvoering van het Spaanse leger tijdens de XVIe eeuw*, Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, XI-XXII (1949-1960) *passim*, heeft aan dit aspect der oorlogsvoering weinig of geen aandacht besteed.

6. A. HENNE, *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique* (10 dln, Brussel-Leipzig, 1858-1860) IX, 145vlg.; X, 36vlg.

7. F. LOT, *Recherches sur les effectifs des armées françaises, des guerres d'Italië aux guerres de religion (.1494-1562)* (Parijs, 1962) 136-145, 151-171.

8. REDLICH, 'Der Marketender', 230; DAVIES, 'Provisions for Armies', 235.

9. E. I. STRUBBE en J. CRAEYBECKX, 'Staatsinrichtingen en Krijgswezen (1477-1567)', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IV (Antwerpen- Utrecht, 1952) 151.

Het aanslepen van de Frans-Habsburgse oorlog en het inzetten van steeds grotere krijgsmachten, stelde de regering in de jaren vijftig echter voor zulke problemen, dat andere maatregelen dienden getroffen te worden. Reeds in augustus 1554 schreef Karel van Lalaing aan Maria van Hongarije: 'Il fault, Madame, que je dis ouvertement qu'il n'est en ma puissance de contenir lesd. gens de guerre mourans de faim d'aller par cent et deux eens du camp chercher a manger'¹⁰.

In de loop van 1555 verergerde de toestand voortdurend. Door de ontzaglijke bedragen die de oorlog opslokte, geraakte de regering hoe langer hoe meer in geldnood, zodat zij niet meer in staat was de troepen te betalen¹¹. Daar het bevoorradingsstelsel bovendien volledig in gebreke bleef, werd de toestand werkelijk catastrofaal. Slecht betaald en volkomen ondervoed, begonnen de soldaten op verscheidene plaatsen te muiten en te deserteren¹². Men mag immers niet uit het oog verliezen dat de soldaten zelf hun voedsel moesten kopen, zodat zij, wanneer hun soldij niet werd uitgekeerd, ook niet op eigen kracht aan levensmiddelen konden geraken. Voor de burgerbevolking was dit een ware ramp: de hele grensstreek der Zuidelijke Nederlanden werd door uitgehongerde soldaten afgestroopt¹³. De regering besloot daarom dat 'Le plus expediënt et convenable seroit de s'ayder vers eulx [de soldaten] au lieu d'argent comptant, de toutes sortes et manieres de vivres et aultres denrees'¹⁴. Dit plan was uiteraard slechts een noodmiddel, maar het stelde de regering in elk geval in staat haar betalingsmoeilijkheden tijdelijk op te lossen. Een efficiënte ravitailleringorganisatie was hiervoor evenwel onontbeerlijk.

De centrale overheid trad in onderhandeling met enkele Antwerpse groothandelaren en stelde hun voor gedurende zes jaar de levensmiddelenbevoorrading der belangrijkste garnizoenen in de Zuidelijke Nederlanden in handen te nemen¹⁵. Na maandenlange besprekingen werd op 4 juli 1556 een definitief contract dienaangaande gesloten met vijf Antwerpse kooplieden, die hiervoor een vennootschap aangingen¹⁶. Deze Compagnie zou gedurende zes jaar de approviandering van de volgende elf garnizoensteden voor haar rekening nemen: Luxemburg, Thionville, Charlemont, Philippeville, Avesnes, Landrecies, Le Quesnoy, Bapaume, de citadel van Kamerijk, Renty en Hesdinfort.

10. HENNE, *Histoire*, X, 171, 196.

11. M. BAELDE, 'Financiële politiek en domaniale evolutie in de Nederlanden onder Karel V en Filips II (1530-1560)', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXVI (1963) 26-27.

12. HENNE, *Histoire*, X, 171, 196.

13. In de lente van 1556 beklemtoonde Karel van Lalaing in een schrijven aan Emmanuel Philibert van Savoye vooral "les longhes oppressions que on souffert et souffrent encores les povres subjects des gens de guerre, de sorte que leur samble ne sceroient pis avoir s'ils venoient en aultre main". A. LOUANT, 'Charles de Lalaing et les remonstrances d'Emmanuel Philibert de Savoie (juillet et novembre 1566)', *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, XCVII (1933) 266.

14. ARA, Aud., 146, f° 83.

15. *Ibidem*, f° 40-45, 83-84.

16. ARA, R 25644, f 1-7.

De Compagnie kreeg dadelijk de beschikking over alle levensmiddelen die nog in de garnizoenen voorradig waren; zij moest hiervoor echter een waarborg van 25.000 gulden storten. Zij mocht steeds één-zesde der voorraden verkopen, op voorwaarde dat zij deze telkens opnieuw zou aanvullen. Aangezien zij verantwoordelijk was voor de regelmatige approviandering der garnizoenen, kon zij in geval van aankoopmoeilijkheden geneigd zijn meer dan één zesde der beschikbare voorraden te verkopen, zonder deze terug op peil te brengen. Om dit te verhinderen stipuleerde de regering dat de Compagnie in dat geval telkens 1.000 gouden kronen boete zou moeten betalen.

De levensmiddelen die door de vijf handelaars voor het leger werden aangekocht, mochten overal tolvrij passeren. De regering stelde hun daarenboven dertig 'chariotz bien atteliez' ter beschikking om het transport te vergemakkelijken. Indien de waren ondanks het gewapend geleide onderweg geplunderd werden of door de vijand buitgemaakt, dan kwam de regering voor twee derden tussen in het verlies.

De Compagnie moest de voedingswaren aan de soldaten leveren tegen de kleinhandelsprijs die te Antwerpen werd betaald, slechts verhoogd met de vrachtprijs. Om alle betwistingen te voorkomen, werd overeengekomen dat alle voedselhoeveelheden zouden uitgedrukt worden in Antwerpse maten en gewichten¹⁷. Om controle te kunnen uitoefenen eiste de regering dat de Compagnie elk halfjaar een nauwkeurige staat zou opmaken der aangekochte levensmiddelen, voorzien van de nodige bewijsstukken¹⁸. Er werd tevens uitdrukkelijk bepaald dat zij aan de soldaten krediet moest verstrekken. Deze bepaling was voor de regering een absolute noodzaak, omdat, naar zij zelf verklaarde, 'les gens de guerre desd. fortresses ayent cy-devant plusieurs fois soubz umbre de la disette prins decision d'abandonner leurs garnisons, non sans peril et dangier des fortresses, aussi molester et fouller les subjectz et voisins a icelles'¹⁹. Telkens wanneer de Compagnie aan de soldaten krediet verleende, zou de klerk van het garnizoenshoofd haar hiervan een bewijsstuk overhandigen en de transactie tegelijkertijd optekenen in een speciaal register, dat maandelijks ter controle in de Rekenkamer moest voorgelegd worden. De regering zou, naargelang van haar betalingsmogelijkheden, die kredietverstrekkingen om de zes maanden of jaarlijks met de Compagnie vereffenen. Deze regeling bood de regering de mogelijkheid haar betalingen over

17. De Compagnie leverde hiertoe aan het leger honderden ijzeren en loden geijkte Antwerpse gewichten. ARA, R. 25633, *passim*; SAA, Cbk 12, f° 109 vlg.

18. Deze bewijsstukken, de zgn. "certificaten", werden verstrekt door de Antwerpse magistraat. In elk certificaat werd slechts één enkele transactie opgetekend; de prijs ervan bedroeg acht stuiver. ARA, R 25633, f° 57 vlg.

19. ARA, R 25644, f° 4v°-5.

een langere termijn te spreiden, terwijl zij bovendien de soldaten hun belangrijkste reden tot misnoegen ontnam.

Wat de materiële uitrusting betreft, nam de regering op zich in elk garnizoen een aantal pakhuizen te kopen of te huren, waar de Compagnie haar voorraden kon opslaan²⁰. De legerleiding zou daarenboven vóór 1 november 1556 de nodige molens, brouwerijen en broodovens oprichten in de garnizoensteden waar deze niet voorhanden waren²¹. De Compagnie van haar kant moest in elk garnizoen één of twee 'boutiques' openen, waar de soldaten alle noodzakelijke levensmiddelen konden verkrijgen.

In verband met de remuneratie der Compagnie werd bepaald dat zij jaarlijks 5 % der beschikbare voorraden voor eigen rekening mocht verkopen. Er werd haar bovendien een jaarlijkse gratificatie van 5.000 gulden toegezegd als vergoeding voor mogelijke onkosten. De regering zou haar tenslotte voorrang verlenen indien zij tijdens de eerstvolgende zes jaar textiel- of andere produkten voor het leger zou aankopen.

Alles samengenomen moest de regering aan de Compagnie dus vrij belangrijke financiële vergoedingen en winstmogelijkheden toekennen. Daartegenover staat evenwel dat een dergelijk contract de legerleiding volledig van de zorg ontlaste zelf het reusachtige bevoorradingsprobleem aan te pakken. Door enkele groot-handelaars contractueel verantwoordelijk te stellen voor een regelmatige en voldoende approviandering, kon de regering er bijna zeker van zijn dat de nodige levensmiddelen steeds zouden voorhanden zijn. Zowel de winstmogelijkheden als de boetes zouden de handelaars er immers toe aanzetten het contract stipt na te leven. Daarenboven waren kooplieden veel beter op de hoogte van de toestand op de lokale markten (leveranciers, hoeveelheden, prijzen, enz.) dan de ambtenaren der regering. Om al die redenen oordeelde deze laatste het verkieslijker een contract aan te gaan met enkele groothandelaars in plaats van de ravitaillering toe te vertrouwen aan bezoldigde ambtenaren²².

De bestuurlijke organisatie die door de centrale overheid werd opgebouwd met het oog op de legerbevoorrading was helemaal afgestemd op de controle en de bescherming der legerleveranciers²³. De instructies voor Karel van Berlaymont²⁴,

20. *Ibidem*, f° 90-93v°, 124-134.

21. Gelijkaardige voorzieningen werden in de zestiende eeuw ook in Engeland getroffen: DAVIES, 'Provisions for Armies', 238.

22. In het contract dat zij op 4 juli 1556 met de Compagnie sloot, verklaarde de regering zelf dat, ondanks de hoge uitgaven die zij tot dan toe had gedaan voor de betaling van talrijke ambtenaren, de approviandering van het leger volkomen in gebreke was gebleven. ARA, R 25644, f° 1 vlg.

23. Dit verschijnsel blijkt typisch geweest te zijn voor het hele Habsburgse leger. Cf. REDLICH, 'Der Marketender', 234.

24. Over hem: M. BAELDE, *De collaterale raden onder Karel V en Filips II (1531-1578)* (Brussel, 1965)232.

die op 12 april 1557 tot 'superintendent des vivres' werd benoemd, tonen dit duidelijk aan²⁵. Zijn belangrijkste taak bestond erin met de hulp van twee of vier commissarissen, die elk vier gecommiteerden in dienst hadden, controle uit te oefenen op de legerleveranties²⁶, de persoon en de waren der handelaars te beschermen, het transport der voedingswaren te verzekeren²⁷, enz.

Hét grote nadeel van dit stelsel - althans voor de regering en de soldaten - was de mogelijkheid voor de handelaars om te frauderen. Het ligt immers voor de hand dat bij de verhandeling van massale hoeveelheden voedingswaren de verkoper maar al te graag zal bereid geweest zijn om, in het attest dat hij de Compagnie verstrekte, de prijs van het geleverde produkt met enkele penningen per gewichtseenheid te verhogen. Een dergelijke fraude kon de Compagnie een niet te versmaden winst opleveren, terwijl zij door de regering onmogelijk kon achterhaald worden.

Voor de handelaars waren aan het contract twee risico's verbonden: hun voorraden konden geplunderd worden, en betaling kon lang aanslepen. Het eerste risico, ofschoon niet te verwaarlozen, kan bezwaarlijk groot genoemd worden. De konvooien der legerleveranciers kregen een gewapend escorte mee en de regering betaalde in het slechtste geval toch twee derden van het verlies. Belangrijker was het risico dat de centrale regering bij gebrek aan geld haar betalingen uitstelde. Daar dit gevaar verre van denkbeeldig was, moesten de contracterende handelaars zéér kapitaalkrachtig zijn. Daarom is het interessant na te gaan wie de vijf Antwerpse handelaars waren die het contract van 6 juli 1556 sloten.

Vier van hen, Wouter Seroye²⁸, Francois Schot²⁹, Cornelis van Nispen³⁰ en Jacob van Hencxthoven, waren vooraanstaande lakenkooplui. Jacob van Hencxthoven was bovendien bedrijvig als grondspeculant, aannemer van openbare werken, pachter van de wijn- en kraanaccijns en 'waradin' van de Munt te Antwerpen³¹. Erasmus van Doerne tenslotte was jarenlang in dienst geweest van de

25. CH. TERLINDEN en J. BOLSÉE, ed., *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, VII (Brussel, 1957) 172-175.

26. Cf. M. BAELDE, 'Onuitgegeven dokumenten betreffende de zestiende-eeuwse CoUaterale Raden (1533-1577)', *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, CXXXI (1965) 198-200.

27. In verband met het transport der legerprodukten raadplege men vooral de ordonnantie van 12 juni 1557. TERLINDEN - BOLSÉE, *Recueil*, 200-203.

28. Deze belangrijke koopman, geboren te Antwerpen omstreeks 1515, huwde in het begin der jaren vijftig met Elisabeth van Langhdonck, zuster van Clare, echtgenote van Jacob van Hencxthoven. Op 28 februari 1558 werd hij heer van Schelle. SAA, Cbk 7, f° 281 vlg.; Cbk 9, f° 150 vlg.; Cbk 30, f° 136 vlg.; J. TH. DE RAADT en J. B. STOCKMANS, *Geschiedenis der gemeente Schelle* (Lier, s.a.)96.

29. Over hem: J. STRIEDER, *AUS Antwerpener Notariatsarchiven* (Berlin-Leipzig, 1930) 232, 246, 249, 252, 280, 379; R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Kontich* (Kontich, 1964) 431-433.

30. Enkele archiefverwijzingen: SAA, Cbk 32, f° 35; Cbk 34, f° 244; Proc. Suppl. 997, nr. 7.

31. P. GÉNARD, 'L'hôtel des monnaies d'Anvers', *Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique*, XXX, 2de reeks, X (1874) 51; L. DE SCHEPPER, *Oud en nieuw Hemiksem met de Sint-Bernardusabdij* (Antwerpen, 1957) 172.

Antwerpse ondernemer Gilbert van Schoonbeke³², die hem in 1554 en 1555 speciaal belastte met de controle van zijn talrijke textielleveringen aan het keizerlijk leger³³. Het was dus zeker geen toeval dat Erasmus van Doerne één der contractanten was! Hetzelfde geldt overigens voor de vier anderen: allen hadden zij in 1554/55 met Gilbert van Schoonbeke contracten afgesloten in verband met de textielbevoorrading van het leger³⁴. De vijf vennoten zullen hiermee vermoedelijk heel wat geld verdiend hebben, waardoor zij de financiële mogelijkheden van dergelijke legercontracten zéér goed kenden.

Over het totale kapitaal der Compagnie hebben wij geen inlichtingen gevonden. Het moet echter vrij aanzienlijk geweest zijn, vermits Jan van Naves, commissaris der levensmiddelen³⁵, reeds op 3 januari 1557 opdracht kreeg haar 150.000 gulden te betalen voor geleverde voedingswaren³⁶. Het kapitaal dat elk der vijf vennoten in de Compagnie investeerde was even groot. Ieder van hen was dan ook voor één vijfde mede verantwoordelijk voor de goede uitvoering van het contract en ontving één vijfde van de 5.000 gulden die door de regering jaarlijks als gratificatie aan de Compagnie was toegekend. De vennoten kwamen overeen dat indien één van hen zou overlijden vóór het einde van de contracttermijn, zijn erfgenamen verantwoordelijk zouden zijn voor zijn aandeel in het contract³⁷.

Alle levensmiddelen zouden steeds gekocht worden op naam van de Compagnie. Om de levering der produkten te vergemakkelijken en de wederzijdse verantwoordelijkheid beter af te bakenen, gingen de vennoten evenwel over tot een geografische verdeling der garnizoensteden. Francois Schot stond in voor de approviering van Avesnes en Landrecies, terwijl Cornelis van Nispen Bapaume en de citadel van Kamerijk voor zijn rekening nam. Beiden zouden tevens samen Le Quesnoy bevoorraden. Wouter Seroye werd belast met de ravitaillering van Hesdinfert en Renty, Jacob van Hencxthoven met die van Philippeville en Charlemont en Erasmus van Doerne met die van Luxemburg en Thionville³⁸.

Bij gebrek aan een boekhouding hebben wij de totale winst der Compagnie niet kunnen achterhalen. Enkele losse rekeningen geven ons echter wel aanduidingen over de winstmarges. In de loop van 1556 betaalde de Compagnie voor de aankoop en de levering van één voorraad levensmiddelen 45.497 gulden. De nettowinst die zij hierop boekte, bedroeg 9.023 gulden of 19,8% van het geïnvesteerde kapitaal, en dit in een tijdsspanne van slechts zeven maanden³⁹. Een ander, wellicht extreem,

32. H. SOLY, 'Schoonbeke (Beaurieu), Gilbert van (de)', *Nationaal Biografisch Woordenboek*, III (Brussel, 1968) kol. 774-782.

33. SAA, Cbk33, f° 363.

34. SAA, V 1221bis, f° 152v°-153.

35. Aangesteld in oktober 1556. ARA, Aud. 147, f° 196. Cf. over hem *BAELDE, Collaterale Raden, 290*.

36. ARA, Aud. 148, f° 38 en 128.

37. SAA, Proc. Suppl. 997, nr. 17.

38. *Ibidem*.

39. SAA, Proc. D 4046.

voorbeeld. In 1557 ging Francois Schot, die het te druk had met zijn textielhandel, een contract aan met de Antwerpse koopman Hendrik van der Beke, waarbij deze laatste zich ertoe verbond Schots garnizoenen tijdelijk te bevoorraden. Schot leverde het kapitaal, betaalde Van der Bekes onkosten en stond in voor mogelijk verlies; de winst werd door beiden gedeeld⁴⁰. Uit één der transacties blijkt dat beide partners in 1557 op één levering een nettowinst boekten van 6.256 gulden voor een investering van 10.545 gulden, of met andere woorden bijna 60% van het belegde kapitaal⁴¹. Al was deze laatste winstmarge wellicht uitzonderlijk, dan moeten de behaalde winsten in ieder geval zéér hoog geweest zijn, want op 10 september 1557 sloot de Compagnie een nieuw contract met de regering, waarbij zij ook de approviandering van Saint-Quentin, Ham en Le Catelet op zich nam⁴².

De hoeveelheden levensmiddelen die door de Compagnie te Antwerpen werden aangekocht, waren ontzaglijk. In onderstaande tabel hebben wij twee leveringen opgetekend. De eerste (I) betreft een hoeveelheid voedingswaren en andere produkten door de Compagnie te Antwerpen gekocht voor de bevoorrading der elf garnizoenen van 30 november 1556 tot 31 januari 1558, met andere woorden in een periode van veertien maanden⁴³. De tweede reeks produkten (II) was bestemd voor de approviandering van Saint-Quentin, Ham en Le Catelet en werd te Ant-

Produkt	Maat	Hoeveelheid	
		I (14 maanden)	II (10 maanden)
Rogge en tarwe	viertel	16.435	
Haver	»		35.840
Mout	»,		26.181
Hop	pond	13.000	23.046
Hollandse kaas		736.162	418.070
Boter	»	100.000	202.710
Spek	.s	600.000	123.705
Ossen	stuk		927
Stokvis	pond	65.000	39.251
Natte Haring	ton		746
Rijnwijn	aam		1.300
Spaanse wijn		273	
Zout	viertel	880	1.650
Milanese rijst	pond	51.000	25.833
Kaarsvet		68.339	31.848
Katoengaren		1.460	926
Was	»		3.396

40. SAA, Proc, Suppl. 997, nr. 3.

41. *Ibidem*.

42. ARA, R 25633, f° 1.

43. ARA, R 25631, f 1-28.

werpen gekocht van 10 september 1557 tot 30 juni 1558, ofwel in een tijdsspanne van ca. tien maanden⁴⁴.

Deze gegevens zijn uiteraard te fragmentarisch om er geldige besluiten uit te trekken. Nochtans menen wij eruit te mogen afleiden dat de Compagnie bij haar aankopen grotendeels was aangewezen op de Antwerpse markt, die zij - omgekeerd - door haar massale aankopen ongetwijfeld heeft beïnvloed. Bij vergelijking van beide leveringen valt namelijk op dat er voor verscheidene produkten van compensatie kan gesproken worden. Wanneer de Compagnie in het eerste geval bijvoorbeeld meer Hollandse kaas koopt, dan koopt zij in het tweede geval veel meer boter; koopt zij voor de approviandering der elf garnizoensteden een reusachtige hoeveelheid spek (600.000 pond), dan koopt zij voor de bevoorrading van Saint-Quentin, Ham en Le Catelet een negenhonderdtal ossen, die de kleine hoeveelheid spek (123.705 pond) ruimschoots compenseren.

De aankoop en het vervoer van deze reusachtige voorraden vertegenwoordigde enorme bedragen. De totale prijs van de eerste levering bedroeg ca. 250.000 gulden, die van de tweede levering ca. 215.000 gulden, waarvan respectievelijk 15 en 17% transportkosten. Dank zij de rekeningen die door de Compagnie aan de regering werden overgemaakt, kunnen wij enkele inlichtingen verschaffen over de aard en de herkomst van sommige produkten. Van de 35.940 viertels haver werden er op 26 februari 1558 22.660 of ca. 63 % geleverd door een compagnie bestaande uit de kooplieden Jacob Falckenborch, Laurant Spinchuysen en Willem van der Straten. Aangezien voor de voeding van driehonderd paarden ongeveer één last haver per dag was vereist⁴⁵, kon met een havervoorraad van bijna 36.000 viertel een regiment ruiters gedurende drie a vier maanden bevoorrad worden⁴⁶. In verband met de boter moet vooral het grote aandeel der Friese boter genoteerd worden: meer dan de helft der 202.710 ponden boter die door de Compagnie werden gekocht voor de approviandering van Saint-Quentin, Ham en Le Câtelet, bestond uit Friese boter! In tegenstelling tot wat H. van der Wee meent⁴⁷, werden in de tweede helft der zestiende eeuw te Antwerpen dus wel degelijk grote hoeveelheden Friese boter verhandeld⁴⁸. Het prijsverschil tussen Hollandse en Friese boter was vrij aanzienlijk: een half vat (136 pond) Friese boter kostte op de Bamismarkt van 1557 te Antwerpen gemiddeld 13 gulden, terwijl een half vat Hollandse boter (eveneens 136 pond) slechts 10 gulden 10 stuiver kostte. De meeste ossen werden

44. ARA, R 25633, *passim*; SAA, Cbk 12, f° 95-120.

45. TERLTINDEN - BOLSÉE, *Recueil*, 173.

46. Eén Amsterdamse last = 37,5 Antwerpse viertel. SCHOLLIERS, *Loonarbeid en honger*, 215.

47. H. VAN DER WEE, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy (fourteenth - sixteenth centuries)* I (Den Haag, 1963) 210.

48. Ook de Antwerpse koopman Frans de Pape verhandelde in de jaren vijftig der zestiende eeuw Friese boter. SAA, IB 486, inter alia f° 12.

door de Compagnie van Lierse veehandelaars gekocht⁴⁹; de Lierse koopman Gommaer Puttaert was hun belangrijkste leverancier: hij alleen leverde niet minder dan 616 ossen.

De Compagnie blijkt haar contract nauwgezet te hebben nageleefd. De garnizoensteden werden steeds regelmatig van voldoende levensmiddelen voorzien. De kwaliteit van het geleverde voedsel moet over het algemeen vrij behoorlijk geweest zijn. Klachten hierover hebben wij alleszins nergens aangetroffen.

Na de Vrede van Cateau-Cambrésis (2-3 april 1559) kende West-Europa enkele jaren rust. Een groot deel van het leger in de Nederlanden werd bijgevolg ontbonden. Voor de regering had de verdere uitvoering van het contract dat zij met Wouter Seroye en de Compagnie had gesloten dan ook geen zin meer. De handelaars van hun kant wensten eveneens het contract te verbreken, omdat de regering hun nog aanzienlijke bedragen schuldig was. Beide partijen kwamen daarom op 26 maart 1561 overeen het contract te beëindigen. De Compagnie zou vóór mei 1561 de garnizoenen nog een laatste maal van levensmiddelen voorzien en daarna haar rekeningen voorleggen aan Jan van Naves, commissaris der levensmiddelen, en Jan van den Dijcke en Pieter Butkens, raadsheren in de Rekenkamer van Brabant⁵⁰.

Het is evident dat de massale leveringen van voedingswaren aan het leger in de jaren vijftig der zestiende eeuw in belangrijke mate de levensmiddelenpolitiek der centrale regering hebben beïnvloed. Alhoewel reeds in de vijftiende eeuw in duurtelaren graanexport door de centrale instanties werd verboden en dit verbod sedert 1531 in crisisjaren nog maar zelden werd opgeheven⁵¹, kregen deze bepalingen in de jaren vijftig der zestiende eeuw een nagenoeg bestendig karakter. Bovendien werden zij in deze periode herhaaldelijk uitgevaardigd in jaren die zeker niet als duurtel- laat staan hongerjaren kunnen bestempeld worden.

Uit de ordonnaties betreffende de graanhandel die in deze periode werden uitgevaardigd, blijkt duidelijk dat de bekommernis die bij de centrale regering voorzat de bevoorrading van het leger was. In de ordonnantie van 13 januari 1553, waarbij de uitvoer van graan, vlees, vis, boter en kaas voor een termijn van zes maanden werd verboden, gaf de regering als enig motief: 'Alsoe wij tot versekerheyt... van onsen landen van herwertsovere in desen jegenwoordigen jaere een groot getal van cryechsluyden ende oirlochsvolcke... in diverssche plaetsen in den selven onsen landen (te) onderhouden hebben'⁵². Dit verbod werd daarna nog vijfmaal verlengd met een nieuwe termijn van zes maanden wegens 'die con-

49. Tijdens de jaren vijftig der zestiende eeuw beleefde de Lierse veemarkt een schitterende periode van hoogconjunctuur. K. WILDIERS-VAN DER WEE, 'De geschiedenis van het Lierse veemarkt privilege', *'t Land van Ryen*, XVII (1967) 37-38.

50. ARA, R 25644, f° 7-9.

51. SCHOLLIERS, *Loonarbeid en honger*, 52.

52. J. LAMEERE, ed., *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, VI (Brussel, 1922) 286-287.

tinuatie van den oirloghe... daerbij gevoucht dat wij nootshalven groote garnizoenen van oirlochsvolcke onderhouden moeten⁵³.

Ook de bekend ordonnantie betreffende de graanspeculaties, uitgevaardigd tijdens het catastrofale duurtejaar 1556/57⁵⁴, moet ons inziens gedeeltelijk vanuit deze optiek bekeken worden. Humanitaire overwegingen hebben bij het afkondigen van maatregelen tegen de graanspeculaties ongetwijfeld een rol gespeeld. Toch menen wij dat het essentieel de approviandering van het leger was die de regering ertoe bewoog de graanexport te verbieden, graanspeculaties te voorkomen, de steden te machtigen maximumprijzen te bepalen, enz.⁵⁵. Al deze maatregelen moesten in de eerste plaats de taak der legerleveranciers vergemakkelijken. Het gelijktijdig verbod graantransporten binnen de Nederlanden tegen te houden⁵⁶, wijst duidelijk in die richting. De lokale instanties zouden immers maar al te vlug geneigd zijn graankonvoien tegen te houden en de eigenaars ervan te verplichten hun voorraden op de lokale markt te verkopen, om aldus de nood der plaatselijke bevolking te lenigen!

Typisch is wel dat, terwijl de Nederlanden in 1556/57 met een enorm graantekort hadden af te rekenen, de regering voor de bevoorrading van het leger door Wouter Seroye en C^o grote hoeveelheden graan in de Baltische landen liet aankopen en ze over Antwerpen naar de garnizoensteden liet zenden. Op 17 april 1557 schreef de Antwerpse magistraat aan de kanselier van Brabant dat het graan te Antwerpen 4 gulden 10 stuiver per viertel kostte; op 18 juni 1557 was de prijs reeds gestegen tot 10 gulden 10 stuiver per viertel⁵⁷. De magistraat schreef in paniek aan de regering '(que) ^{ces} te ville se treuve en grande perplexité par la penurie et disette des

53. *Ibidem*, 317-318, 334, 357-358, 387-388, 461-462.

54. TERLINDEN - BOLSÉE, *Recueil*, 144-146; in verband met deze graanduurte raadplege men C. VERLAMDEN en J. CRAEYBECKX, *Prijzen- en lonenpolitiek in de Nederlanden in 1561 en 1588-1589* (Brussel, 1962) 17-20.

55. Hetzelfde verschijnsel deed zich ook voor in Engeland in de zestiende eeuw tijdens jaren van intense militaire activiteit. B. PEARCE, 'Elizabethan Food Policy and the Armed Forces', *Economic History Review*, XII (1942) 39 vlg.; DAVTES, 'Provisions for Armies', 238.

56. TERLINDEN - BOLSÉE, *Recueil*, 130-132 (ordonnantie van 27 november 1556).

57. SAA, Pk 313 en 2403. Volgens SCHOLLIERS, *Loonarbeid en honger*, 22, 133 zou de duurte van 1556/57 te Antwerpen minder catastrofaal geweest zijn dan in de overige Nederlanden. De gemiddelde prijs van het viertel rogge bedroeg volgens de auteur in het oogstjaar 1556/57 te Antwerpen 97,5 groten Brabants of 32,5 stuiver (p.8). Het cijfer van VAN DER WEE, *Growth*, I, 178: 183 groten Brabants of 61 stuiver, lijkt ons evenwel betrouwbaarder. E. Scholliers steunde voor dit crisisjaar op de hertogelijke domeinrekeningen, die vanaf de jaren dertig der zestiende eeuw tijdens graancrisissen niet meer aan de marktrealiteit beantwoordden (*Ibidem*, 10). Gegevens uit het journaal van Frans de Pape tonen aan dat de graanprijzen die de Antwerpse magistraat aan de centrale regering meedeelde, de werkelijkheid dicht benaderden. In de maanden februari-maart verkocht De Pape te Antwerpen zijn rogge voor een gemiddelde prijs van 57 stuiver of 171 groten Brabants per viertel; in april vroeg hij reeds 62 stuiver of 186 groten Brabants en in mei 80 stuiver of 240 groten Brabants per viertel. SAA, IB 486, f° 20. Alles samengenomen blijkt de duurte van 1556/57 te Antwerpen dus wel even catastrofaal geweest te zijn als in de overige Nederlanden.

bledz et grains..., de sorte que grandement est a craindre que quelque mal en pourra sourdre en cas qu'il n'y soit pourveu en brief⁵⁸. Welnu, op 23 februari 1557 bekende Hans Erasmus van Copenhaven dat hij in opdracht van Wouter Seroye en C^o te Amsterdam 1.000 lasten of 37.500 viertels rogge had gekocht voor de legerbevoorrading⁵⁹. In de loop der volgende maanden werden door de Compagnie met hetzelfde doel nog 10.000 viertels Oostlandse rogge en 4.633 viertels tarwe gekocht⁶⁰. Aangezien slechts losse rekeningen zijn bewaard gebleven, mogen wij veronderstellen dat deze hoeveelheden maar een deel vormen van het graan dat door de Compagnie over Antwerpen naar de legergarnizoenen werd gezonden. Op het ogenblik dat de Nederlandse bevolking een catastrofaal hongerjaar kende, zag men dus te Antwerpen enorme graantransporten aankomen, die niet bestemd waren om de hongersnood aldaar te lenigen, maar wél om de troepen te ravitailleren!

Alhoewel de graanprijzen na de goede oogst van 1557 ineens stortten, verbood de regering in november voor onbepaalde tijd de graanexport uit het graafschap Holland⁶¹. De argumentatie waarmee zij dit verbod rechtvaardigde, bewijst afdoende hoezeer haar levensmiddelenpolitiek in deze periode werd bepaald door het probleem de troepen te bevoorraden. De regering merkte op dat 'overmidtz die groote excessive dierte van den coren ende graenen in den voirdeden jaere herwertsovere geweest zijnde, men alnoch daarvan qualijcken genoeg versien is om daarmede te spijsen ende alimenteren onsen ondersaeten', maar voegde er dadelijk aan toe 'ende die ruyteren ende knechten die wij in desen jegenwoerdigen tijt van oirloghe nootshalven moeten onderhouden'⁶². De Staten van Holland betoogden dat er meer dan voldoende graan voorhanden was om de behoeften te dekken; verder verklaarden zij dat de welvaart van het graafschap voor een groot deel berustte op de verhandeling van het Oostlandse graan⁶³. Aangezien de regering er alle belang bij had op de Amsterdamse stapelmarkt⁶⁴ regelmatig over grote hoeveelheden graan te beschikken voor de legerbevoorrading, dreef zij haar wil echter door.

Wij menen te mogen besluiten dat, evenals in Engeland onder de regering van koningin Elisabeth⁶⁵, de voedselpolitiek van de regering in de Nederlanden in de zestiende eeuw in belangrijke mate werd bepaald door militair-economische mo-

58. Brief van 5 juni 1557, SAA, Pk313.

59. SAA, Cbk 12, f° 231.

60. ARA, R 25631, *passim*.

61. TERLINDEN - BOLSÉE, *Recueil*, 253-254.

62. *Ibidem*.

63. ARA, Aud. 1419 (1).

64. Na 1550 was Amsterdam definitief de belangrijkste graanmarkt van West-Europa geworden. H. VAN DER WEE, 'De handelsbetrekkingen tussen Antwerpen en de Noordelijke Nederlanden tijdens de 14e, 15e en 16e eeuw', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, XX (1965-1966) 284.

65. PEARCE, 'Elizabethan Food', 46.

tieven. Alhoewel humanitaire overwegingen ongetwijfeld een rol speelden en het ingrijpen der regering de bevolking soms indirect kan ten goede gekomen zijn, was de legerbevoorrading bepalend voor de levensmiddelenpolitiek der centrale overheid.

In hoeverre de massale leveringen aan het leger de marktprijzen van secundaire voedingswaren hebben beïnvloed, valt aan de hand van het door ons verzamelde materiaal niet uit te maken. Daarvoor is het te onvolledig en is de behandelde periode te kort. Slechts een diepgaand onderzoek van de talrijke rekeningen betreffende de approviandering van het leger, die in het Algemeen Rijksarchief te Brussel berusten⁶⁶, zou dit belangrijke probleem kunnen oplossen. Het lijkt ons evenwel meer dan waarschijnlijk dat het onttrekken aan de markt van enorme hoeveelheden boter, kaas en spek voor de legerbevoorrading de prijs van deze produkten heeft beïnvloed en mede een verklaring kan geven voor de scherpe prijsstijgingen van deze levensmiddelen in sommige jaren tijdens de tweede helft der zestiende eeuw⁶⁷. Een dergelijk onderzoek zou tevens revelerend kunnen zijn voor de plaatselijke marktsituatie, die ongetwijfeld bepalend is geweest bij de aankoop van zekere produkten.

66. Ca. 250 rekeningen, die de periode 1567-1597 bestrijken, worden in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaard (R 25666-25911).

67. Cf. de interessante beschouwingen van PEARCE, 'Elizabethan Food', 44-45.

De achttiende-eeuwse Faculteit der Theologie te Leuven vóór de verlichte hervormingen

J. ROEGIERS

M. Deneckere merkt terecht op dat de Verlichting 'activistische' kenmerken vertoont¹. De verlichte regeerders en hun medewerkers zijn steeds druk in de weer om hun nieuwe opvattingen in de praktijk om te zetten. Zij organiseren en reorganiseren rusteloos, niet op de eerste plaats om de verandering in se - zoals hun behoudsgezinde tijdgenoten hun verwijten - maar om het gehele openbare leven aan te passen aan 'les lumières du siècle'. Hun reorganisatiepogingen nagaan, samen met de weerstand waarop deze gestoten zijn, is een goede manier om inzicht te verwerven in de bedoelingen en de opvattingen van de verlichte politici en van hun tegenstanders.

We hebben ons voorgenomen een dergelijk onderzoek te wijden aan de tussenkomsten van de verlichte Brusselse regering en van het Weense hof in de organisatie en het leven van de achttiende-eeuwse universiteit te Leuven, speciaal in de faculteit der theologie. Wij menen dat daar een interessante mogelijkheid ligt om kennis te maken met de opvattingen en de doelstellingen omtrent kerkelijke en onderwijsproblemen van onze achttiende-eeuwse politici, van hun medewerkers en van hun tegenstanders.

Een eerste moeilijkheid waarmee men bij een dergelijk onderzoek geconfronteerd wordt, is onze gebrekkige kennis van de situatie waartegen de regering en sommige academici te Leuven het opnamen. Over de organisatie van de achttiende-eeuwse universiteit en van haar onderwijs, over de feitelijke werking van de universitaire instellingen, zijn we slecht ingelicht. De degeijkste literatuur over de instellingen van de oude universiteit is zelf ouder dan de achttiende eeuw². De meer recente algemene syntheses door Brants en Van der Essen zijn zeer summier, steunen bijna uitsluitend op de zeventiende-eeuwse werken van Vernulaeus en Valerius Andreas, en hebben weinig oog voor de evolutie van de instellingen³.

1. M. DENECKERE, 'De Revolutie tegemoet. 1748-1795', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Utrecht-Antwerpen, 1955) VIII, 289.

2. N. VERNULAEUS, *Academia Lovaniensis. Libri III. Ejus Origo, Incrementum, Forma, Magistratus, Facultates, Privilegia, Scholae, Viri illustres, Res gestae* (Leuven, 1627; 2e dr. 1667); VALERIUS ANDREAS, *Fasti Academici Studii Generalis Lovaniensis* (Leuven, 1635; 2e dr. 1650).

3. V. BRANTS, *L'Université de Louvain. Coup d'oeil sur son histoire et ses institutions (1425-1900)* (Brussel, 1900); L. VAN DER ESSEN, *Une institution d'enseignement supérieur sous l'Ancien Régime. L'Université de Louvain (1425-1797)* (Brussel-Parijs, 1921). Een heruitgave van dit laatste werk, aangevuld tot 1940: L. VAN DER ESSEN, *L'Université de Louvain (1425-1940)* (Brussel, 1945).